

Logopedens arbete med vuxna utvecklingsstörda

Kerstin Hill

I och med omsorgslagen 1967 gavs alla utvecklingsstörda lagstadgad rätt till undervisning och sysselsättning. En ny omsorgslag kom 1986 och den bygger vidare på principer som helhetssyn, integritet, medinflytande och individualisering. Många utvecklingsstörda har brister i sin förmåga att kommunicera som negativt påverkar deras möjligheter till bl a medinflytande och normalisering.

Av de utvecklingsstörda har ca 70 % tal- och språkstörningar. Av de gravt utvecklingsstörda har ca 90 % tal- och språkstörningar (5). Graden och arten av tal- och språkhandikapp är inte direkt korrelerat till grad och art av utvecklingsstörning. Detta kan bero på att förståndshandikappet i sig ger en språklig försening, men att en talskada kan finnas utöver detta. En talskada drabbar hjärnans förmåga att neurologiskt-motoriskt koppla och omkoppla språkliga signaler. En talskada kan vara kopplad till tilläggsdiagnosen CP-skada men kan finnas utan att något rörelsehinder föreligger. Det finns idag stora kunskaper hos logopeder att diagnostisera tal- och språkrubbningar. Diagnostiseringen som i allmänhet bygger på neuropsykologisk/neurolingvistisk grund, tar hänsyn till vad man idag vet om hur hjärnan bygger upp ett språk och hur olika språkstörningar yttrar sig. Den språkliga utredningen leder inte bara till en diagnos utan gör det möjligt för logopeden att ge en individuellt anpassad behandling.

Kerstin Hill är cheflöped i Västmanlands läns landsting. Hon har arbetat drygt 11 år med förståndshandikappades kommunikation. Hon började 1975 i Stockholm och var där med om att starta distriktsteamsverksamheten. 1979 flyttade hon till Västerås och arbetade där med förståndshandikappade fram till 1986.

Det är fortfarande relativt få vuxna utvecklingsstörda som får sina språkliga problem utredda och behandlade på ett adekvat sätt. Ofta är det slumpen som avgör om logoped kopplas in. Anledningarna till detta är givetvis flera. Bristande logopedresurser inom omsorg är en orsak. En annan är att det för personal och anhöriga kan vara svårt att förstå vad logopeden kan hjälpa till med. Många gånger är det ett statistiskt synsätt på utvecklingsstörda som får råda.

I mitt arbete med utvecklingsstörda har jag tyckt mig kunna urskilja två stora grupper av utvecklingsstörda med från varandra helt åtskilda huvudproblem. Alla utvecklingsstörda kan naturligtvis inte kategoriskt plockas in i den ena eller andra gruppen. Det finns många som faller utanför. Men grupperna som sådana är intressanta då deras språkliga skador troligtvis kan lokaliseras till olika delar av hjärnan. De är intressanta så till vida att de av omgivningen bör behandlas och bemötas på helt olika sätt.

Två olika grupper av utvecklingsstörda

Den *ena gruppen* karaktäriseras av människor med sin styrka när det gäller språkförståelsen men med svårigheter när det gäller att kunna uttrycka sig med tal — ofta också med gester, tyvärr. Detta är t ex den utvecklingsstörde som endast säger enstaka ord eller pratar i telegramstilsuttryck. Han pratar sällan men väljer oftast rätt ord vid rätt tillfälle.

Den *andra gruppen* karaktäriseras av människor med dålig språkförståelse men med gott verbalt flöde. Dessa personer talar ofta och gärna, ibland i långa

.....

Känsломässiga störningar och aggressivt beteende bottnar ofta i svårigheter att förstå det språk som används och att själv ge uttryck för sina tankar.

.....

Logopeden kan bedöma behov av och skriva ut kommunikationshjälpmedel.

meningar med relativt gott uttal men oftast med jar-gonger och uttryck som gör att talet blir ytligt och innehållslöst i djupare mening.

Känslomässiga störningar och aggressiva beteenden är alltför vanliga bland utvecklingsstörda. Personli-gen tror jag att dessa uttryck ofta bottnar i svårigheter att förstå det språk som används i den utvecklings-stördes omgivning och att själv med ord eller gester ge uttryck för sina tankar. Orden är våra tankeverktyg. Vi som arbetar med utvecklingsstörda måste lära oss att uttrycka oss och att ställa våra förväntningar på rätt nivå. Först då kan den utvecklingsstörde växa i sitt eget språk.

Talkommunikationshjälpmedel och alternativ kom-munikation.

Enl en enkätundersökning till föräldrar och personal beskrevs ca en fjärdedel av ett läns utvecklingsstörda som personer med "svårförståeligt tal eller inget tal alls". (6) Behovet av att få hjälp att hitta en fungeran-de kommunikationsväg bedömdes som mycket stort. Likartade undersökningar har gjorts av andra logope-der verksamma inom omsorgsvården. Resultaten är likartade. Vad kan man då erbjuda dessa talhandi-kappade? Logopeden kan arbeta med alternativ kom-munikation d v s ett kommunikationssätt som inte främst bygger på talet. Ett exempel är teckenkommu-nikation. Logopeden kan också bedöma behovet av och skriva ut olika talkommunikationshjälpmedel. Inom detta hjälpmedelsområde pågår mycken forsk-ning. Med teknikens, inte minst datateknikens hjälp, kommer fler hjälpmedel att utvecklas som kan använ-das också av utvecklingsstörda. För den som kan an-vända symbolspråk som Bliss, Pictogrambilder, foton finns det redan idag många anpassningar att göra ex speciella bord, pekpinnar, elektroniska tavlor, synte-tiskt tal. Med kunskap om talhjälpmedel och om ut-vecklingsstörda kommer man att kunna utveckla om-rådet ännu mer. Idag är det tyvärr så att mycket få av de utvecklingsstörda som skulle kunna vara hjälpta av

ett talkommunikationshjälpmedel, har fått tillgång till ett sådant. Att få en rullstol när man inte kan gå ses som en självklar rättighet. Det borde vara lika självklart att den som inte kan tala, får ett talkommu-nikationshjälpmedel. När en rullstol skrivs ut måste den noga provas ut så att den passar för den person som ska använda den. Talkommunikationshjälpme-del måste också anpassas efter användaren och en grundlig utredning måste alltså föregå hjälpmedels-förskrivandet. Det är viktigt att logopeden är med i detta då man måste ta hänsyn till varje persons indi-viduella förutsättningar för att förstå och använda språk samt bedöma vilka behov just den personen har av att kommunicera.

Miljöns betydelse

Ungdomar — även utvecklingsstörda, har som mål att få ett eget boende och ett arbete. Arbetet för den utvecklingsstörde blir oftast någon form av daglig sysselsättning — kanske på ett dagcenter eller som en grupp, integrerade på en arbetsplats. Vad beträffar boendet har avvecklingen av de stora vårdhemmen inneburit att många utvecklingsstörda idag bor på inackorderingshem eller i små gruppboheter i vanli-ga bostadsområden. Det egna boendet ställer större krav på självständigheten. Den utvecklingsstörde får grannar att prata med, måste gå och handla, kan själva använda telefonen o s v, o s v. Denna utveckling betyder mycket för att främja språkförmågan. Institu-tionerna med många utvecklingsstörda och få perso-nal samt stor personalomsättning är inte utvecklande.

Ju sämre språk man har desto mer beroende är man av att lyssnaren deltar aktivt och intresserat, gissar och ställer följdfrågor. Först då anstränger sig talaren att klä sin tanke i lämpliga ord. Som lyssnare har vi ett ansvar att visa den utvecklingsstörde att orden har en mening och att vi inte bara bollar orden mellan oss för den trevliga stämningens skull. Det är viktigt att

Att få en rullstol när man inte kan gå ses som en självklar rättighet. Det borde vara lika självklart att den som inte kan tala får ett kommunika-tionshjälpmedel.

Varför man pratar och hur man för en dialog är för många höljt i dunkel.

komma längre än att bara använda fraser och sociala jargonger. Vi måste visa ett äkta intresse och fördjupa samtalet, annars får vi bara tillbaka fraserna som vi själva sagt "Vad fin du är idag", "hälsa din mamma".

Många vuxna har negativa erfarenheter av talträning från skoltiden, då man oftast putsade och finslipade uttalet. *Varför* man talar med varandra och *hur* man genomför en dialog, är för många höljt i dunkel. Kommunikation innebär regler. Regler bestämmer när man talar och när man lyssnar. Regler bestämmer också hur och när man ställer frågor resp svarar, hur man påbörjar resp avslutar ett samtal. Det räcker inte att bara lära ut ord, man måste kunna mötas i den kommunikation som redan finns. Många utvecklingsstörda har negativa erfarenheter av att inte kunna göra sig förstådda. Att motivera och väcka deras tilltro till sin kommunikativa förmåga blir en viktig uppgift för logopeden. Först därefter kan kommunikationsträning bli meningsfull. Ett led i detta är att logopeden handleder personal i hur man bemöter utvecklingsstördas kommunikation utifrån vars och ens individuella behov. Man kan också ge utvecklingsstörda kommunikationsträning i grupp. I gruppen bland gelikar tränar man regler för hur man talar med varandra, hur man lyssnar och hur man för samtalet vidare utan att byta samtalsämne. I gruppen kan man bli trygg och bygga upp sin självkänsla.

Framtiden — kvalitativa aspekter

Även om vi avvecklar institutionerna och försöker ge den förståndshandikappade ett självständigare liv får vi inte förledas att tro att vi är färdiga. Kvalitativa aspekter som rör varje individs utveckling följer inte med automatiskt. Omsorgslagen styrs av många fina principer. Förhoppningsvis är vi i våra ambitioner idag på väg att nå viktiga mål om sysselsättning, eget boende och psykologhjälp för de utvecklingsstörda och deras anhöriga. En fungerande kommunikationsförmåga är emellertid förutsättningen för att kvalité i normaliseringen och integreringen av de utvecklingsstörda ska uppnås.

REFERENSER

1. *Ek, Magnusson*: Ge orden liv — språk och samtal hos vuxna utvecklingsstörda. Socialstyrelsen redovisar 1982:14
2. Min kropp — mina ord. Kommunikation för förståndshandikappade. Handikappinstitutet 1984.
3. *Falk K*: Alternativ kommunikation. RPH-Sär Umeå 1984.
4. Kommunikation — en symbol eller en gest. Rapport, Handikappinstitutet 1986.
5. Kommunikationshjälpmedel och anpassningar för förståndshandikappade. Handikappinstitutet 1988.
6. *Hill K*: Enkätundersökning om behovet av alternativ kommunikation. Västmanlands Läns Sociala Förvaltning 1984.